

Vensters met verhalen

over ouders met dementie

Colofon

ISBN: 978 94 6365 084 7

1e druk 2018

© 2018, Oeds Visser

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Foto binnenflap: Jacob van Essen, Het Hoge Noorden

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Vensters met verhalen

over ouders met dementie

Oeds Visser

Voorwoord

Wij mensen zijn verhalenvertellers. Met verhalen geven we betekenis aan ons leven en aan de wereld om ons heen. We vertellen verhalen om de gebeurtenissen te ordenen en onszelf en de ander beter te begrijpen. Soms kom je een stil mens tegen. Dat is indrukwekkend maar ook altijd een beetje beangstigend. Wie is dat, wat leeft er in zo iemand? Hoe moet ik reageren, moet ik zelf ook stil blijven?

In ieder van ons zit als het ware een notulist, iemand die - in wisselwerking met de verhalen van anderen - aantekeningen maakt over wat er gebeurt. Met die notulen, het eigen verhaal, krijgen we greep op de wereld. We maken ook steeds weer nieuwe verhalen. We stellen ons verhaal voortdurend bij, leggen andere accenten, ontdekken nieuwe thema's en andere gezichtspunten. Levensverhalen zijn nodig om antwoorden te vinden op persoonlijke en existentiële vragen zoals: wat drijft mij, wat vind ik van belang? Waar geloof ik in? Wat maakt mijn leven zinvol? Een verlieservaring dwingt ons tot een nieuw verhaal dat troost kan bieden en misschien kan helen.

De beroemde Amerikaanse psycholoog Dan McAdams vindt narrativiteit - het vertellen van verhalen – het belangrijkste dat er is voor een mens. Hij schreef de bestseller *The stories we live by* waarin hij een soort leeswijzer ontwikkelt. Volgens hem draait het in alle verhalen tegelijkertijd zowel om de eigen persoon (ik) als om de verbinding met de ander, waarbij nu eens het ene aspect, dan weer het andere domineert:

1. *Self-Mastery*. In deze verhalen gaat het erom inzicht te krijgen in het eigen functioneren, persoonlijk te groeien, zichzelf te verbeteren.

2. *Status/Victory*. Hier draait het om erkenning krijgen van anderen. Verhalen bevatten vaak een competitief element.
3. *Achievement/Responsibility*. Vervullen van taken en bereiken van doelen die iemand belangrijk vindt. Obstakels overwinnen. Verantwoord leiderschap.
4. *Empowerment*. De betekenis van de persoon in het grotere geheel. Ondersteuning door iets dat groter is dan de eigen persoon, bijvoorbeeld geloof.
5. *Love/Friendship*. Bij dit thema gaat het om de verlangens, de emoties en het geluk dat iemand ervaart in persoonlijke relaties.
6. *Dialogue*. Conversatie: het gesprek met anderen is het doel op zich.
7. *Caring/Help*. Beschrijvingen van daadwerkelijk gedrag. De hoofdpersoon doet graag iets voor anderen, hij of zij wil zorgen en ondersteunen.
8. *Unity/Togetherness*. Hier gaat het om verbinding met het grotere geheel: de inzet voor de gemeenschap, de samenleving of de wereld.

Hiermee kunnen we vergelijkingen maken tussen levensverhalen, en toch de eigenheid van ieder verhaal benadrukken. In de meeste levensverhalen van mensen komen beide motieven voor en natuurlijk niet alleen in positieve zin. Soms kun je goed zien dat iemand er niet in slaagt om iets positiefs over zichzelf te vertellen, omdat zo iemand zich even helemaal niet sterk voelt. In andere verhalen domineren juist de conflicten, of voelt iemand zich nou net niet gesteund, of weigert iemand zelfs steun. Heel vaak zit het er tussenin, want het gaat om het echte leven en dat is zelden zwart/wit.

In deze bundel gaat het om heel bijzondere verhalen waarin de relatie tussen kinderen en hun dementerende ouder(s) centraal staat. Dat zijn opmerkelijk genoeg ook heel spannende verhalen omdat hierbij tegelijkertijd de autonomie en de wederzijdse betrokkenheid van alle ‘partijen’ op het spel staan. Ik zie allereerst enkele grote lijnen in deze hele diversiteit en boeiende wirwar aan verhalen.

De meeste verhalen zijn heel goed leesbaar en herkenbaar. De vertellers zijn open over hun betrokkenheid, hun momenten van verdriet, ergernis, blijdschap en vermoeidheid. Zelfs voor degene van wie de nu dementerende ouder al lang geleden op afstand stond of werd gezet, betekent dementie bij die ouder een proces waarin de ouder-kindrelatie opnieuw door het kind wordt geëvalueerd.

Wat verder opvalt, is dat in alle verhalen het proces en de lange duur van de ziekte de familie ruimte geven om stap voor stap mee te groeien in het verloop, te aanvaarden, steeds diepgaander te begrijpen wat de ziekte behelst, en wat dat betekent voor zichzelf en voor de ouder. Dat geldt niet voor iedereen op dezelfde manier, want het langdurige verloop, het toenemende verlies van contact en het betrokken ‘moeten’ blijven, eisen ook regelmatig hun tol. De zaak wordt echt niet altijd leuker voorgesteld dan zij is. Wat ten slotte opvalt, is dat tegenover elk verhaal van een pijnlijke, verdrietige ervaring of confrontatie met een dementerende vader of moeder, een ander verhaal staat waarin wordt gesproken over de rijkdom van zorg (terug) kunnen geven, grappige momenten, liefde, tijd hebben, ondanks alles tóch soms contact ervaren. Dementie, hoe pijnlijk vaak, blijkt niet alleen een zaak van kommer en kwel.

De chronologie die ik aanvankelijk vermoedde, bleek er toch niet zo duidelijk te zijn en ook dat is eigenlijk weer

heel passend bij dit onderwerp. Ik heb een paar thema's onderscheiden, maar eigenlijk komen die in elke fase van het dementieproces weer terug; er is dus eerder sprake van circulariteit.

1. Het begint natuurlijk met het 'niet-pluis-gevoel' dat je als kind kunt hebben als je ouder een warrig antwoord geeft of iets voor hem of haar ongewoons vergeet. Dat lokt een rouwproces uit van negeren, ontkennen, de ernst ervan bagatelliseren, tot (laten) onderzoeken, herkennen, erkennen en aanvaarden, met als gevolg dat je jezelf op een zeker moment ineens - vaak na lang aarzelen of meerdere ervaringen met halsstarrig afwijzend gedrag als reactie op jouw voorstellen voor meer zorg – beslissende keuzes ziet maken vóór je ouder.

2. Hieraan gekoppeld is het thema 'familie'. Want je moet het ook nog eens worden met broers en zusters, en iedereen heeft een eigen tempo in bovenstaand proces. Samen keuzes moeten maken voor je ouders, het huis opruimen, spullen verdelen terwijl vader nog niet dood is, zorg geven, bezoekfrequentie afstemmen. En als er opnieuw keuzes moeten worden gemaakt, in een latere, of de laatste fase van het leven van hun vader of moeder, herhaalt zich dit hele patroon.

3. Een derde thema in de verhalen is feitelijk 'het' kernthema waarover het meest wordt gesproken in de verhalen: Hoe ervaren de kinderen de relatie met hun dementerende ouder? Dat is in andere bewoordingen ook de kernvraag van de schrijver ("Ik wilde weten wat het met hen doet als mensen horen dat hun vader of moeder dementie heeft"). Die ervaring valt vrijwel altijd uiteen in een positief en een

negatief geluid. Enerzijds wordt verhaald over een proces waarin het kind zich langzamerhand weet te verbinden met de nieuwe werkelijkheid, gaandeweg meer gaat begrijpen van dementie bij vader of moeder, bij tijd en wijle slaagt in het vinden van een andere manier van contact hebben en dat ondanks alles als een verrijking kan ervaren. Anderzijds lezen we over de donkere kanten van het moeten omgaan met een dementerende ouder. Er is sprake van gêne bij het kind om het uiterlijk verval bij moeder, om decorumverlies. Er wordt verhaald van de pijn van een vertraagd afscheid, van langzame aftakeling, van moeite en verdriet vanwege het niet meer herkend worden of nooit kind te hebben kunnen zijn. Er is sprake van schuldgevoel over van alles en nog wat: over je eigen ongeduld, je gemopper op je vader of moeder, de beslissing die je voor hem of haar hebt genomen zonder overleg etc. En van de zware belasting van mantelzorg voor en bezoek aan een ouder die vandaag zo lief was, maar morgen totaal onverwacht ineens zo verschrikkelijk koppig dat je niet meer weet waar je moet beginnen en hoe je weer kunt communiceren.

4. Dat brengt me op het vierde thema, de omgang met beroepskrachten in de zorg voor ouders met dementie. De schrijver wil deze groep ook aanspreken met zijn boek in de hoop dat zij zich door de verhalen bewust worden van het perspectief van het kind van de aan hen toevertrouwde dementerende oudere. Zoals hijzelf stelt: voor de werkende in de zorg is veel gedrag van de dementerende ‘normaal’. De beroepskracht accepteert dat gedrag gemakkelijker, omdat zijn vertrekpunt is dat hij werkt met dementerenden. Het kind dat op bezoek komt, komt zijn of haar vader of moeder opzoeken, niet ‘een dementerende’. Professional, wees wak-

ker! Verplaats je in de positie van een kind dat op bezoek komt - niet ieder kind had een fantastische band met zijn of haar ouder.

“Jullie werken en wij zijn familie” (pag. 122, 123) heet een van de (weinig) verhaaltjes waarin een dochter vertelt over haar ergernis dat de zorg voor haar moeder niet altijd is zoals zij dat zelf zou doen. En over het tekort aan personeel, waardoor je er als kind toch ook wel weer begrip voor wilt opbrengen dat het niet allemaal zo kan als je zou wensen.

Maar het werkt ook andersom! In dit boek wordt opvallend weinig verteld door kinderen over de relatie met de beroepskrachten die de dagelijkse zorg voor hun ouder hebben overgenomen. Dat trof mij zeer en roept veel vragen op. Waarom vertellen de kinderen van de bewoners in de zorginstelling zo weinig over hoe de afstemming van de zorg tussen familie en beroepskrachten wordt ervaren? Spelen beroepskrachten geen rol van betekenis in het omgaan met onzekerheden en vragen over het gedrag van hun ouder? Zijn kinderen, afhankelijk als zij zijn van de zorginstelling, benauwd om vragen te stellen of onenigheid te bespreken? Zijn ze te veel op hun eigen beleving en zorg gericht? Dit is beslist een thema dat tot nu toe onderbelicht blijft in het hele gesprek over dementie.

Dit boek is belangrijk juist omdat deze verhalen de levensfase van kinderen met hun dementerende ouder(s) zichtbaar en begrijpelijk maken. Dementie is een realiteit waarmee veel volwassen kinderen moeten leren leven. Deze praktijkverhalen laten zien in wat voor een onverwachte nieuwe werkelijkheid je dan terecht komt en wat er dan met je kan gebeuren.

De mooiste stukjes tekst gaan wat mij betreft over de manier waarop kinderen naar woorden zoeken om aan te geven wat er verandert in de relatie met hun ouder. Het dubbele gevoel: ‘we wachten op de dood, en we willen niet dat ze doodgaat’. Alles en niets: ‘hij weet niets meer, alles is gewoon weg; en tóch is hij er nog, zijn karakter herken ik’. De rolomkering: ‘het is de omgekeerde wereld, je ouder wordt kind’. Er spreekt uit dat veel kinderen de gegeven tijd ook benutten als tijd voor reflectie, bezinning en gesprek over vroeger, hoe het was. Ze denken na over de gezinsverhoudingen en gaan die dingen beter begrijpen, in een nieuw daglicht zien. Dit boek kan lezers helpen, omdat ze hierin herkenning kunnen vinden. Bovendien kan het inspireren om anders, met nieuwe ogen naar je ouder te leren kijken.

“Er is veel om over na te denken, welke betekenis kan ons moeder nog hebben?”

Joep Dohmen (1949) studeerde filosofie in Utrecht, Berlijn en Leuven. Hij is emeritus-Hoogleraar wijsgerige en praktijkgerichte Ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Zijn werk gaat over levenskunst, Bildung, moreel leiderschap en de kunst van het ouder worden. Momenteel is hij werkzaam als lector Bildung aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie (HTF).

Vensters met verhalen

Inleiding - Vergane glorie

‘Het is vergane glorie’, zei een zoon tegen mij. We waren in gesprek over zijn moeder. Zij woonde al vier jaar bij ons in Herbergier Bartlehiem.¹

‘Het gaat helemaal niet goed met haar. Er is geen contact meer mogelijk. Ze eet, ze drinkt, ze poept, ze plast en ze haalt adem. Verder is het niets. Ik vind het vreselijk haar zo te zien.’

Dat was schrikken. Ik vond het juist goed met haar gaan. Ze was hersteld na een valpartij en kon weer redelijk eten en drinken. Ze was erg in de war geweest, maar reageerde weer op contact en haar humor kwam terug. Haar zoon zag dat anders.

Ik realiseerde me wat een enorm verschil het maakt met welke ogen je naar iemand kijkt. Ik keek anders naar deze moeder dan de zoon. Als zorgverlener zie ik dagelijks mensen met dementie en zie ik de dingen die daarbij horen. In zekere zin wordt dat gewoon voor mij. Misschien te gewoon.

Voor de zoon is en blijft deze vrouw zijn moeder. Hij heeft een unieke band met haar en kent haar door en door. Door de dementie ziet hij haar veranderen, lichamelijk, geestelijk, in allerlei opzichten. Wat hij ziet, is nieuw en confronterend voor hem. Dat is een groot verschil.

1 Herbergier Bartlehiem is een kleinschalige woonvoorziening die een warm en liefdevol thuis biedt aan mensen met geheugenproblemen.

De nacht na het gesprek lag ik wakker. De woorden van de zoon gonsden door mijn hoofd. Vooral de uitspraak ‘vergame glorie’ bleef hangen. Hoe kan iemand zijn moeder vergame glorie noemen, terwijl zij in mijn ogen nog zo mens is? Hoe komt het dat de zoon dit zegt? Waarom kijk ik anders naar de situatie? Mijn hersens waren aan het broeden op deze vragen.

Er ontstond een plan. Ik kwam op het idee gesprekken te gaan voeren met familieleden van mensen met dementie. Ik wilde weten wat het met mensen doet als hun vader of moeder dementie heeft. Mijn doel was daarover een boek te gaan schrijven.

Een tijdje daarna had ik mijn eerste gesprek met een dochter van een van onze bewoners. Ik stelde vragen als: ‘Wat zie je bij moeder veranderen? Wat doet dit met je? Wat kom je tegen? Hoe ga je met de veranderingen om?’

Uiteindelijk sprak ik zeventien mensen van wie de vader of moeder (soms beiden) dementie heeft. Ik sprak zonen of dochters van bewoners van Herbergier Bartlehiem, maar ook mensen van wie de vader of moeder in een andere woonvoorziening of in een verpleeghuis woont. Elk gesprek begon ik met de vraag: Wat zag je en wat gebeurde er op het moment dat je doorhad dat er iets aan de hand was met je vader of moeder?

Stuk voor stuk ontstonden bijzondere gesprekken. Zij openden een nieuwe wereld voor mij en ik kwam tot nieuwe inzichten. Zo dacht ik altijd dat mensen graag bij hun vader of moeder op bezoek komen. We hebben een prachtig huis, bieden warme zorg en het is een fijne plek om te wonen. Ik kwam erachter dat familieleden het bezoek aan hun ouders

anders ervaren dan ik dacht, door de confrontatie met dementie. Ze zien er soms tegenop bij hun vader of moeder op bezoek te gaan. Ze weten niet wat ze kunnen verwachten: In wat voor stemming is mijn moeder vandaag? Krijg ik weer het verwijt dat ik ervoor gezorgd heb dat zij hier nu woont? Herkent mijn vader mij als ik kom?

Ze zien andere bewoners, mensen die verder in het proces van dementie verkeren. Ze stellen zich vragen als: Wordt mijn moeder straks ook zo? Wordt dit mijn voorland?

Daar had ik nooit zo bij stilgestaan. Ik had niet gedacht dat een bezoek met zo veel gemengde gevoelens omkleed zou zijn. Mensen komen niet onbevangen op bezoek.

Korte verhalen

Ik nam de gesprekken op en typte ze uit, woord voor woord.² Mijn oorspronkelijke plan om de gesprekken op een wetenschappelijke manier te gaan benaderen liet ik snel varen. Ik knipte de interviews in stukken en maakte daar korte verhalen van. Op die manier kreeg ik grip op het schrijfproces. Een deel van de vertellingen werd als column gepubliceerd in een regionaal weekblad. Er ontstonden uiteindelijk ruim zeventig korte verhalen die een voor een weergeven wat mensen tegenkomen in het proces van dementie bij een van hun ouders.

Ieder ervaart de dementie van zijn of haar vader of moeder op een eigen manier. Er is geen verhaal gelijk. Bepaalde elementen komen herhaaldelijk naar voren in de verhalen. Ze worden gekleurd door degene die ze vertelt, afhankelijk van context en ervaring. Dat maakt ieder verhaal uniek.

2 Deels heb ik dit uitbesteed.

Voor wie is dit boek geschreven?

Dit boek is in de eerste plaats geschreven voor mensen van wie de vader of moeder dementie heeft. Mijn doel is dat zij door het lezen van de verhalen herkenning en erkenning vinden. Maar ook dat zij weten dat hun verhalen gehoord mogen worden.

In de tweede plaats is het boek geschreven voor mensen die beroepsmatig te maken hebben met familieleden van mensen met dementie. Ik hoop dat de verhalen hen bewust maken van het gezichtspunt van waaruit ze kijken en dat ze inzien dat er een andere kant van de medaille is. Dat geeft een meerwaarde in het contact met familieleden en verbetert het begrip van elkaars positie. Het kan zorgen voor een betere relatie tussen professional en familie, en kan uiteindelijk een verbetering van de zorgverlening teweeg brengen.

Het boek is tot slot ook geschreven voor alle mensen die interesse hebben in de verhalen die in dit boek zijn weergegeven.

Opzet van het boek

De mensen die ik heb geïnterviewd, komen in meerdere verhalen aan het woord. Van de een zijn meer delen uit de interviews weergegeven dan van de ander, afhankelijk van de bruikbaarheid van de teksten en de thema's die aan bod kwamen. Ik heb ervoor gekozen mijn vragen weg te laten om de leesbaarheid van de verhalen te vergroten.

De verhalen zijn zoveel mogelijk in logische volgorde geplaatst. Leidend daarbij was het verloop van het proces van dementie en wat daarbij komt kijken. Dementie ontstaat

(bijna altijd) in de thuissituatie en eindigt meestal in een instelling of woonvoorziening. In die periode gebeurt er veel.

Mensen krijgen te maken met de praktische zaken die het gevolg zijn van het proces van dementie dat iemand doormaakt. Dat betekent alleen al op dat gebied heel veel. Maar dat is het niet alleen. Het doet ook emotioneel iets met zonen en dochters. Dat is de insteek van dit boek geworden. In de gesprekken heb ik daar bewust aandacht aan besteed door er gericht vragen over te stellen.

Dit boek gaat specifiek over de verhalen van mensen van wie de vader of moeder dementie heeft. Ik ben me ervan bewust dat er ook andere naasten zijn, zoals echtgenoten, echtgenotes, vrienden, broers of zussen en kleinkinderen van mensen met dementie. Hun verhalen zullen deels overeenkomen met wat hier is geschreven, maar zullen ook anders zijn, gekleurd door hun relatie met de persoon met dementie en eigen ervaringen. Zij hebben allemaal een eigen uniek verhaal. Hun verhalen komen niet aan de orde in dit boek. Ik heb gekozen voor verhalen vanuit de positie van zonen en dochters van mensen met dementie.

De verhalen zijn geanonimiseerd weergegeven. Leeftijd of geslacht van de verteller of van de persoon met dementie zijn niet vermeld. Daardoor is soms niet duidelijk of er een man of een vrouw aan het woord is. De verhalen kunnen desondanks goed gelezen worden.

De titel

Tijdens het schrijven van dit boek ontstond het plan een expositie samen te stellen. Ik zocht een vorm om met de verha-

len naar buiten te treden en wilde dat op een aansprekende manier doen. In de zomer van 2017 heb ik een illustrator en vormgever benaderd met de vraag mij hierbij te helpen. We werkten er samen aan een selectie van teksten op een passende en aansprekende manier te verbeelden. Hieruit ontstonden achttien indrukwekkende panelen die diverse thema's uit de verschillende verhalen belichten.

Ieder paneel geeft een doorkijkje in het verhaal van de verteller. De term doorkijkjes deed ons denken aan vensters. Dat bracht ons op het idee van de titel van de expositie: Vensters met verhalen.³ Dat werd uiteindelijk ook de titel van dit boek.

3 De expositie 'Vensters met verhalen' bestaat uit achttien panelen van 1,10 meter hoog en 80 centimeter breed. In september 2017 ben ik in de week rond Wereld Alzheimerdag met deze expositie door Friesland getrokken. De expositie bevond zich in het ruim van expositieschip 'de Eestroom' uit Bartlehiem. Zij wordt momenteel gebruikt bij het geven van lezingen en reist langs verschillende zorginstellingen.

De verhalen

Gehaktballen met appelmoes

Mijn ouders aten alleen nog maar gehaktballen met appelmoes. Ze hadden beiden dementie. Mijn moeder overleed vlak voordat mijn vader hier⁴ kwam wonen. Als mijn moeder boodschappen deed, herkende ze veel producten niet meer. Daarom kocht ze alleen gehaktballen en appelmoes. Dat herkende ze en die woorden kon ze nog zeggen. Mijn ouders aten dus erg eenzijdig.

Als mijn moeder boodschappen nodig had, belde ze mijn zus. Die nam dan het lijstje op. Als ze appels wilde, zei ze: ‘Toe, van die ronde harde dingen, van dat fruit, gekleurd...’ En in plaats van wc-papier: ‘Van die kleine keukenrolletjes.’ Ze had wel overal een woord voor, maar niet het goede.

Het is wel heel raar als je moeder je belt en zegt: ‘Ik heb bloemkool gekocht, maar hoe moet je dat klaarmaken?’ Dat is de omgekeerde wereld. Vroeger leerde ze mij koken, nu moet ik haar uitleggen hoe ze een bloemkool klaar moet maken.

Op het laatst hebben we tafeltje-dekje voor onze ouders geregeld. Er werd toen wel eten gebracht, maar of ze het opaten, wisten we niet. Daar hadden we geen zicht op. Soms kwamen we ’s middags op bezoek. Dan stond het warme eten in bakjes op de kachel. Dan zei ik: ‘Moeten jullie dat niet opeten?’

‘Nee, dat moet eerst even warm worden...’

‘Volgens mij is het nu warm, ik zou het nu maar opeten.’

4 Hier = Herbergier Bartlehiem

En dan aten ze samen de bakjes leeg.

Maar als ik dat niet had gezegd? Ik weet niet hoe het dan was gegaan. Je bent eigenlijk continu met je ouders bezig en het laat je niet meer los.

Af en toe knapt er iets

‘Wij kunnen best hier blijven wonen’, zei mijn vader. ‘Ik kan nog van alles. Ik kan zelfs nog de ladder op om het huis schoon te maken.’ Mijn ouders deden er alles aan om te laten zien dat het goed ging thuis en ze het allemaal best nog konden redden.

Mijn vader zette een grote uitschuifladder tegen de gevel en ging dan het huis schoonmaken. Maar het was niet meer vertrouwd.

We konden de ladder niet weghalen, omdat hij dan helemaal zou flippen. Er was niet over te praten en door zijn dementie vergat hij wat we hadden afgesproken. Uiteindelijk heeft mijn broer de ladder aan de ketting gelegd met een aantal slotjes erop.

We kwamen er later achter dat hij toch weer de ladder op was gegaan. Hij had de slotjes doorgezaagd. Toen hebben we de ladder weggehaald en bij de burens in de garage gelegd. Praten erover was niet mogelijk. Er was steeds strijd. We moesten sommige dingen achter zijn rug om doen.

Zo ging het ook met de auto. Van de geriater mocht hij niet meer rijden.

‘Die man kan wel meer zeggen,’ zei mijn vader, ‘maar ik blijf gewoon auto rijden.’